

MILANA ČERNELIĆ

**ISTRAŽIVANJE TRADICIJSKE BAŠTINE, IDENTITETA
I ETNOGENEZE PRIMORSKIH BUNJEVACA**

Milana Černelić
Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
HR 10000 Zagreb

UDK: 392.51(497.5-3 Hrv. primorje)
Prethodno priopćenje
Ur.: 2003-12-29

U članku se prikazuju rezultati dosadašnjih istraživanja kulturne baštine primorskih Bunjevaca i obrazlažu ciljevi i značenje znanstveno-istraživačkog projekta Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca. Dosadašnje spoznaje o kulturnoj baštini Bunjevaca temelj su na kojemu se nastavljaju započeta istraživanja. Upućuje se na tragove specifičnih elemenata u bunjevačkim svadbenim običajima na obroncima Senjskog bila, koji čine zajedničku baštinu svih raseljenih bunjevačkih grana. Njihov karakterističan razmještaj u prostoru pokazuje da je kulturno naslijeđe Bunjevaca kao cjelovit kompleks nastalo i oblikovalo se u nekom starijem sloju na jugoistočnom dinarsko-jadranskom pojasu, sve do crnogorsko-albanske granice.

Uvodne napomene

Neformalna istraživanja kulturne baštine primorskih Bunjevaca započela su još u ljeto 1998. na inicijativu Senjskoga muzejskog društva na čelu s profesorom Antom Glavičićem. Slušajući izlaganja studentica etnologije na stručno-znanstvenom skupu Hrvatskog etnološkog društva dva mjeseca ranije iste godine u Gospiću, profesor Glavičić dobro je uočio da bi se na tragu studentskih terenskih istraživanja na području Like slična istraživanja mogla provesti i na prostoru Velike Kapele i Velebita, naseljenog primorskim Bunjevcima. To je ujedno bila prigoda da se profesor Glavičić prisjeti svojih istraživanja u ovim krajevima u

osamdesetim godinama dvadesetog stoljeća. Dio rezultata tih istraživanja ubrzo je objavljen u dva članka u *Senjskom zborniku*.¹ Realizacija takvih istraživanja u to vrijeme bila je moguća samo zahvaljujući pozitivnom stavu i entuzijazmu pojedinaca. Odazvala sam se inicijativi profesora Glavičića i prva faza rada započela je još isto ljetu uz sudjelovanje apsolutice etnologije Marije Friščić i profesora kao vodiča, a Darko Tomljanović odvezao nas je do naših istraživačkih odredišta. Prvi obilazak sastojao se u rekognosciranju terena, kojim smo dobili uvid u situaciju i moguće načine budućeg rada. Sljedeće godine predložila sam Matici hrvatskoj projekt s radnim naslovom *Istraživanje i očuvanje kulture primorskih Bunjevaca* i zahvaljujući njihovoj prihvaćanju takvoga projekta, skromnim materijalnim sredstvima započeli smo istraživanja u pojedinim bunjevačkim lokalitetima na području Krivoga Puta i Senjskog bila. Bez tih sredstava i bez gostoprimstva profesora Glavičića, koji nam je u svojem domu osigurao besplatan smještaj, ne bi ih bilo moguće realizirati. U istraživački rad uključila sam mladu stručnu ekipu sastavljenu od dvoje apsolutenata etnologije Marije Friščić i Višeslava Aralice, i diplomirane etnologinje Nevene Škrbić. Prvi rezultati istraživanja objavljeni su u *Senjskom zborniku*.² Istraživanja su se nastavila i sljedeće godine i rezultati su također predstavljeni u istom časopisu.³

Početna istraživanja i ažurna prezentacija njihovih rezultata pokazala su da je kulturno naslijeđe primorskih Bunjevaca iznimno bogato i da bi bilo veoma važno obaviti sustavna etnološka istraživanja čitavoga planinskog prostora Velike Kapele i Velebita, naseljenog bunjevačkim stanovništvom. Bio je to poticaj da se osmisli prijedlog projekta etnoloških istraživanja ovoga područja pod naslovom *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*, koji je zahvaljujući Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske u rujnu 2002. odobren s predviđenim trajanjem od tri godine. Jedan je od ciljeva projekta i nadalje prikupljanje građe o tradicijskoj, kao i suvremenoj kulturi primorskih Bunjevaca, budući da je ova grana bunjevačkih Hrvata gotovo potpuno etnološki neistražena. Planira se istraživanje odabranih tema iz materijalne (tradicijsko graditeljstvo, tradicijsko gospodarstvo, komunikacije i promet, prehrana i etnomedicina) i duhovne i društvene kulture (običaji i vjerovanja). Izbor tema temelji se na specifičnim značajkama načina života ove zajednice, po kojima se ona bitno razlikuje od ostalog stanovništva Primorja. Osim prikupljanja građe o tradicijskoj kulturi, svrha ovako koncipiranoga istraživanja jest i utvrđivanje odrednica bunjevačkog etno-regionalnog identiteta, kao i proširivanje spoznaja o njihovoj etnogenezi, na

¹ M. ČERNELIĆ, 1999; M. ČERNELIĆ, 2000.

² M. FRIŠČIĆ, 2000; V. ARALICA, 2000; N. ŠKRBIĆ, 2000; M. ČERNELIĆ, 2000.

³ N. ŠKRBIĆ, 2000.

osnovu kompariranja kulturnih obilježja ove bunjevačke zajednice s drugim granama Bunjevaca (u Bačkoj u Vojvodini i u Mađarskoj, kao i na širem prostoru njihove moguće matične pradomovine, koja zahvaća jadransko-dinarski granični pojas).

Dosadašnje spoznaje i svrha projekta

Dosadašnje spoznaje o kulturnoj baštini etničke grupe Bunjevci temelj su na kojem se nastavljaju započeta istraživanja. Do tih spoznaja došla sam komparativnim istraživanjem pojava iz svadbenih običaja svih bunjevačkih grana (podunavskih, primorsko-ličkih i dalmatinskih). Ranija istraživanja oslanjala su se na općenite podatke, pri čemu nije bilo jasno izraženo odnose li se podatci i na stanovništvo drugačijeg podrijetla koje obitava ili je obitavalo na istim prostorima kao i Bunjevci. Stoga su se nastojali utvrditi specifični bunjevački kulturni elementi, distinktivni u odnosu na druge zajednice, a zatim se usporedbom došlo do novih spoznaja o njihovoj mogućoj etnogenezi. Rezultati tih mojih višegodišnjih istraživanja objavljeni su u knjizi⁴ i u više članaka u domaćim i stranim znanstveno-stručnim časopisima. Nastavak sustavnih istraživanja o toj problematici rezultirao je doktorskom disertacijom s naslovom *Odaabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze*, obranjenom 1998. Taj rad dao je značajne pokazatelje o etnogenezi Bunjevaca, koji predstavljaju dobru osnovu za pretpostavku da je kulturno naslijeđe Bunjevaca kao cjelovit kompleks nastalo i oblikovalo se u nekom starijem sloju na jugoistočnom dinarsko-jadranskom prostoru sve do crnogorsko-albanske granice. To je prostor tzv. Crvene Hrvatske, kako ga je označio pop Dukljanin, a prema nekim bizantskim izvorima iz XI. i XII. stoljeća nastavali su ga Hrvati. Na tom je području došlo do stapanja južnog ogranka ikavskih Hrvata sa zatečenim romanskim, a dijelom možda i albanskim stanovništvom. Prepletanjem njihovih tradicijskih kultura započelo bi formiranje Bunjevaca kao posebne hrvatske etničke grupe. Širenjem srpske države prema Jadranu jedan se dio toga hrvatskog stanovništva povukao prema sjeverozapadu (to bi bili pretci današnjih Bunjevaca, čija je formacija dovršena na području zapadno od Neretve), a drugi se poijekavio i većim dijelom izgubio hrvatsku svijest i ime, no, zadržao kulturni inventar koji je danas važan povijesni dokument za utvrđivanje njegove povijesti.⁵ Te bi spoznaje novim prikupljenim činjenicama na etnološki neistraženom području primorskih Bunjevaca valjalo provjeriti i potkrijepiti.

⁴ M. ČERNELIĆ, 1991.

⁵ M. ČERNELIĆ, 1997, 252.

Sl. 1. Sudionici projekta u trenutcima odmora. Slijeva: Augustin Perić, Žarko Nikin, Nevena Škrbić Alempijević, Marija Friščić i Višeslav Aralica, snimila Milana Černelić, kolovoz 1999.

Dakle, istraživački projekt tako je koncipiran da, s jedne strane, pridonese boljem poznavanju kulturne baštine i etno-regionalnog identiteta primorskih Bunjevaca, a s druge strane, da se komparativnom analizom utvrde etnogenetski procesi nastajanja i oblikovanja Bunjevaca kao etničke grupe. Kombinacijom istraživanja njihove tradicijske i suvremene kulture postigao bi se holistički pristup istraživanju problematike ove bunjevačke grane. Stečene spoznaje dale bi osnovu za pokušaj interpretacije povijesti bunjevačke kulture uopće, budući da o toj problematici postoje još brojne nepoznanice i nedoumice.

Nadalje, istraživanje tradicijskog naslijeđa etničke grupe Bunjevci, čimbenika njihova etno-regionalnog identiteta i njihove etnogeneze, ima za cilj pridonijeti boljem poznavanju nacionalne kulturne povijesti. Ako se pojedinim pojavama može odrediti etnička skupina koja ih je oblikovala, onda se dalje mogu, prateći sudbinu tih pojava, otkrivati etnogenetski procesi koji su slabo (ili nikako) dokumentirani pisanim izvorima. Takvim pristupom moguće je

otkriti procese etnokulturnog oblikovanja Bunjevaca kao dijela hrvatskog naroda, koji se poradi povijesnih zbivanja odijelio u tri odvojena ogranka. Utvrđivanjem kulturnog inventara moguće je slijediti hrvatske tragove na postorima tzv. Crvene Hrvatske kao povijesne činjenice, za razliku od mitološkoga nacionalnog poimanja toga prostora. Etnološki pokazatelji potvrđuju tvrdnju da su Bunjevci od svojih početaka bili sastavnim dijelom hrvatskoga nacionalnog tijela. Te su spoznaje to bitnije što se zna da se srpska historiografija, pa i etnologija, trudila svim sredstvima dokazati srpsko podrijetlo Bunjevaca. Argumentiranim pobijanjem takvih nastojanja i utvrđivanjem novih činjenica njihove kulturne povijesti mogu se prikupiti dokazi za rasvjetljavanje njihove etnogeneze. Istraživanjem sadašnjeg stanja njihove svijesti o svojoj pripadnosti može se postići cjelovit prikaz njihove kulture i pratiti etnokulturne procese od najranijih vremena do današnjih dana.

Sl. 2. Nevena Škrbić Alempijević i Marija Friščić u razgovoru s kazivačima iz obitelji Tomljanović ispred njihove obiteljske kuće u Panjićima (Krivi Put), snimio Augustin Perić, kolovoz 1999.

Rad na projektu

U skladu s tako koncipiranim ciljem istraživanja i određivanjem njegova značenja započelo se u prvoj godini realizacije zacrtanog projekta s istraživanjem pojedinih relevantnih etnoloških tema: tradicijsko graditeljstvo, gospodarstvo i odijevanje, svadbeni običaji i život žene na obroncima Senjskog bila. Nastavljena su ispitivanja većine istih tema i na području Krivoga Puta, uz uključivanje novih tema o narodnoj prehrani, medicini i komunikacijama i transportu. Rezultati tih istraživanja dobrim dijelom prikazuju se u nekoliko tematskih priloga u ovome svesku *Senjskog zbornika* i značajan su doprinos poznavanju dijela tradicijske kulture primorskih Bunjevaca, budući da je ova grana bunjevačkog roda u dosadašnjim istraživanjima bila gotovo u potpunosti zapostavljena. Većinom je riječ o prikazu rezultata istraživanja na prostoru Senjskog bila. U prvoj godini istraživanja naglasak je bio na prikupljanju relevantne građe o tradicijskoj baštini primorskih Bunjevaca i njezinoj prezentaciji. Svojim pristupom neki od tih priloga prelaze okvire puke deskripcije i pružaju uvid u život pojedinca, obitelji i zajednice, u njihove stavove o sebi i drugima, u odnose između dobnih i spolnih skupina, a jedan od priloga donosi relevantnu građu o bunjevačkoj tradicijskoj kulturi kroz prizmu svakodnevice žene u njezinu životnom ciklusu. Prikupljena građa polazište je i za članak posvećen pitanju primorsko-bunjevačkog identiteta, jer se simbolički inventar primorskih Bunjevaca temelji upravo na pojedinim sastavnicama tradicijske kulture.

Nadalje, prikupljena građa ima za cilj da se komparativnom analizom utvrde etnogenetski procesi nastajanja i oblikovanja Bunjevaca kao etničke grupe. Na ovom stupnju istraživanja te su mogućnosti zasad još ograničene. Osim specifičnih pojava iz svadbenih običaja, kako je već naprijed naznačeno, komparativna analiza dvaju specifičnih tipova planinskog stočarenja s ljetnim uzgonom stoke na planinske pašnjake (transhumantni i alpski tip) također može dati značajan doprinos pitanju bunjevačke etnogeneze. U svom članku "Tradicijsko stočarstvo i bunjevačka etnogeneza"⁶ Vitomir Belaj donosi nove spoznaje o tradicijskom stočarstvu primorskih Bunjevaca, pozivajući se na jedan zanemarivani stariji opis stočarenja Podgoraca na Velebitu iz 1842. prema kojemu su Podgorci na Velebitu nositelji alpskog tipa stočarstva. S obzirom na njihovo dinarsko podrijetlo, očekivalo bi se da će u njih prevladavati transhumantni tip stočarstva. U svojem ranijem prilogu V. Belaj protumačio je tu pojavu kao ostatak starijeg alpskog supstrata i pripisao ih

⁶ Članak će biti objavljen u časopisu *Studia ethnologica Croatica*, 14/15.

Liburnima.⁷ Jedino što je u tome bilo zbunjujuće, jest činjenica da su recentni nositelji toga tipa stočarstva bili podgorski Bunjevci, koji su se ovamo doselili iz istočnih krajeva, iz kojih su dotada bili poznati samo opisi dinarskoga transhumantnog stočarstva. Novija istraživanja potvrdila su da tragova alpskog tipa stočarenja ima i u istočnijim krajevima te ih u svojem novome radu V. Belaj analitički razmatra i dolazi do novih zaključaka. Na taj način dobivamo nove spoznaje o takvom načinu stočarenja u Bunjevaca i u njihovoj matičnoj pradomovini. Te se spoznaje nadovezuju na moju naprijed spomenutu pretpostavku o etnogenezi Bunjevaca. Razmatranje teme tradicijskog stočarstva u kontekstu utvrđivanja bunjevačke etnogeneze značajan je doprinos i dobra osnova od koje ćemo polaziti u daljnjem istraživanju ove teme na terenu u primorskih Bunjevaca. Dosad prikupljena građa također potvrđuje primorske Bunjevce kao nositelje alpskog tipa stočarenja, ali to su tek početna ispitivanja, koja na istim i novim bunjevačkim područjima u Primorju još valja nadopuniti i potkrijepiti.⁸ To je jedna od važnijih zadataka u idućem razdoblju istraživačkoga rada u okviru projekta *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca*.

Prvi rezultati istraživanja svadbenih običaja

Ispitivanja svadbenih običaja na obroncima Senjskog bila uputila su na tragove specifičnih elemenata koji su zajednički svim bunjevačkim granama i ujedno distinktivni u odnosu na druge zajednice. Takvi elementi relevantni su u komparativnim istraživanjima kojima se nastoje utvrditi etnogenetski procesi. Na temelju prvih istraživanja u ovome kraju, koja su obavljena samo u selu Žukalj pod Senjskim bilom i u zaseoku Panjići u Podbilu na području Krivoga Puta, razmatrala sam zastupljenost općih i specifičnih elemenata uloge svatovske časti kuma. Već su ta početna ispitivanja pokazala da se ti elementi kumove uloge poklapaju kod primorsko-ličkih i podunavskih Bunjevaca, a raspored njihove zastupljenosti upućuje da su te pojave bile poznate i na širem prostoru njihove moguće pradomovine.⁹ Najnovija ispitivanja na obroncima Senjskog bila potvrdila su da je većina tih elemenata poznata i u drugim lokalitetima ovoga kraja. Ulogu svatovskog starješine na čitavome području ima mladoženjin kum, dok su ostale pojedinosti vezane uz ulogu kuma ograničene na lokalitete pod Senjskim bilom: Ljubežine, Stolac, Liskovac, Rončević Dolac i Žukalj. Obveza da se kuma prvoga poziva u svadbu u svim je

⁷ V. BELAJ, 1986.

⁸ V. ARALICA, 2000, 232. M. Rajković započela je sa sustavnim istraživanjem ove teme na području Senjskog bila i Krivoga Puta.

⁹ M. ČERNELIĆ, 1999.

lokalitetima potvrđena, kao i pojava nasljednog kumstva, s iznimkom Stolca. U Žuklju, Likovcu i Rončević Dolcu kumove je trebalo ispratiti nakon završetka pira dio puta ili sve do kuće, a nakon svadbe mladenci su ih bili dužni posjetiti. Obveza posjećivanja kuma u prvoj godini braka u božićnom razdoblju potvrđena je u Rončević Dolcu i Žuklju, a posjećivanje kuma na prvi Uskrs nakon vjenčanja spominje se samo u Žuklju.¹⁰

Razmatrane pojave potvrđene su, neke od njih rjeđe a neke češće, u Slavoniji, Baranji, Srijemu i u Vojvodini, u Lici i Gorskom kotaru, po Bosni (osobito u jugozapadnoj, srednjoj i u Posavini), duž južne Dalmacije uključujući i Boku kotorsku i Crnogorsko primorje, rjeđe i u sjevernoj Dalmaciji. Te su pojave nadalje poznate i na istočnim stranama jugoistočne Europe: u Srbiji (osobito u istočnoj i u sjeveroistočnim vlaškim krajevima), u Makedoniji i Bugarskoj te konačno među Vlasima, romanskim ili romaniziranim skupinama na planini Pind u sjevernoj Grčkoj. Na vlaškim se područjima ovi specifični elementi tiču svatovskog časnika *naš* ili *nunu*, što je na rumunjskom jeziku oznaka za kuma.

Takav raspored općih i specifičnih elemenata kumove uloge na širem prostoru te njihova zastupljenost u primorsko-ličkih Bunjevaca i podunavskih Bunjevaca upućuje da su oni Bunjevcima morali biti poznati na prostoru njihove pradomovine. Svatovska čast kuma nije poznata zapadnim i istočnim Slavenima, a sam je naziv romanskog podrijetla. Najzastupljenija uloga kuma na čitavome prostoru jugoistočne Europe jest uloga vjenčanoga svjedoka. Ta je obveza za katoličke kršćane uvedena na Tridentskom koncilu 1563. Budući da uloga vlaškog časnika zvanoga *nun* odnosno *naš* ima brojne zajedničke elemente s ulogom kuma u Bunjevaca, ali i drugdje, može se pretpostaviti da su se oni u Bunjevaca oblikovali prije obveze svjedočenja činu sklapanja braka u crkvi na prostoru njihove matične pradomovine. Tom crkvenom odredbom latinski se naziv (*compater, kumpar, kum*) za vjenčanoga svjedoka počeo širiti prema prostoru jugoistočne Europe i odredio je ime novome časniku. Prva razvojna etapa njegova oblikovanja nastupila je zbog prožimanja slavenskog i predslavenskog kulturnog sloja, a kasnije je došlo do daljnjeg preslojavanja prodorom kršćanskih elemenata sa zapada, koji su preplavili čitav ovaj prostor. Dakle, svatovski časnik, koji je pod kasnijim kršćanskim utjecajem na većem dijelu prostora jugoistočne Europe označen imenom kum, izvorno bi pripadao starosjedilačkom romanskom kulturnom sloju, ali se ukorijenio i u drugih naroda koji su te prostore kasnije naseljavali.¹¹

¹⁰ D. BIRT et al., 2003.

¹¹ M. ČERNELIĆ, 1999, 42-43; M. ČERNELIĆ, 2000 – 2001.

Sl. 3. Sudionici projekta snimljeni na cesti Senj – Krivi Put. Slijeva: Danijela Birt, Jasmina Jurković, Milana Černelić, Marijeta Rajković, Nevena Škrbić Alempijević, Petra Kelemen i Aleksandra Vlatković, snimio Augustin Perić, lipanj 2003.

Osim pojedinosti vezanih uz svatovsku čast kuma, zanimljive su i potvrde drugih specifičnih pojava u svadbenim običajima na obroncima Senjskog bila. Većina ih je poznata samo zahvaljujući znanju pojedinih starijih kazivača, jer je riječ o uglavnom već o odavno napuštenim elementima običaja. Za istraživanje etnogenetskih procesa dragocjeni su upravo podatci o takvim specifičnim pojedinostima običaja. Stoga je neobično važno pronaći rijetke kazivače koji posjeduju takvo znanje. Na obroncima Senjskog bila našlo se nekoliko takvih kazivača, a neke pojedinosti potvrdio je samo Grgo Nekić iz Žuklja. Ovaj kazivač dao je puno vrijednih podataka i o drugim ispitanim temama. Svoj pozitivan stav prema vlastitoj kulturnoj baštini Grgo Nekić je iskazao, s jedne strane, dobrim poznavanjem njezinih specifičnih pojedinosti, koje za daljnja komparativna istraživanja mogu biti iznimno važne. S druge strane, svaki put kad smo ga posjetili, srdačno i s veseljem nas je dočekao, uvijek spreman da odgovori na svako naše pitanje, čak i kada njegovo

zdravstveno stanje nije bilo baš najbolje. Budući da su podatci, dobiveni samo od takvih pojedinih kazivača, dosad bili nepoznanica u primorskih Bunjevaca, otkrivanje novih osebnih kulturnih elemenata na ovome području, koji čine zajedničku baštinu svih bunjevačkih grana, može potkrijepiti već ranije uočene pokazatelje o bunjevačkoj etnogenezi.

Posebno su zanimljive specifične pojedinosti običaja vezanih uz zaruke i zaručno razdoblje, zbog njihovih paralela s podunavskim Bunjevcima (dijelom i ličkim), te karakterističnog razmještaja po jadransko-dinarskom prostoru sve do vlaških područja na sjeveru Grčke. Na obroncima Senjskog bila je uobičajeno da momak i djevojka, nakon što su se dogovorile zaruke, zajedno odlaze u Rijeku ili Senj izabrati, a momak je pritom bio dužan kupiti, prstenje i odjeću koju će nevjesta nositi na vjenčanju. Ovi se podatci odnose na drugu polovicu dvadesetog stoljeća. Prema riječima Grge Nekića iz Žuklja ranije su momkovi roditelji kupovali vjenčano ruho i cipele za mladu i donosili joj na zaruke. U Rončević Dolcu Elizabeta Nekić ističe da se zaručnici darivao novac, kojim je ona kupovala stvari potrebne za vjenčanje. Trajanje zaruka nije precizno određeno, ali je u svim ispitanim selima potvrđeno da je to razdoblje moglo trajati dulje od godine dana. Od zaruka do svadbe dvije su se obitelji međusobno posjećivale. U Rončević Dolcu i Žuklju momkovi roditelji i rodbina dolazili su djevojci u posjete nedjeljom. U Žuklju su pritom donosili darove: bombone, bocu pića, a katkada i pečenku i ječmeni kruh. U Liskovcu su u posjet zaručnici dolazili momkovi roditelji osam ili petnaest dana prije svadbe i donosili joj darove.¹² Obveza mladoženjina oca ili roditelja da kupe vjenčano ruho za nevjestu i da je posjećuju sa svrhom darivanja u zaručnom razdoblju, karakteristični su običaji i u podunavskih Bunjevaca. Vjenčano ruho i ostali darovi katkada se donose istodobno ili se odjeća donosi nevesti na zaruke, kao i u primorskih Bunjevaca. Nošenje darova nevesti u zaručnom razdoblju potvrđeno je i u Lici i Gorskom kotaru.¹³ Obveza mladoženjinih roditelja da nevesti kupuju vjenčanu opremu, zanimljiva je suvrstica darivanja neveste uopće na zarukama i u razdoblju do vjenčanja. Obje pojave, katkada i objedinjene, imaju gotovo isti razmještaj u prostoru. Duž Jadrana rjeđe su potvrde po sjevernoj Dalmaciji, a veća je učestalost od ušća Neretve prema jugoistoku sve do Crnogorskog primorja, po Bosni (osobito srednjoj i zapadnoj) i Hercegovini, sporadično po Makedoniji, Bugarskoj i Srbiji, osobito u Vlaha na sjeveroistoku te konačno u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, u kojih su te dvije pojave povezane.¹⁴ Njihov prostorni

¹² D. BIRT et al., 2003.

¹³ M. ČERNELIĆ, 1997, 154-156, 160-161, 174-176.

¹⁴ M. ČERNELIĆ, 1997, 179-181.

razmještaj i sastavni elementi običaja upućuju na zajedničko ishodište i na njihovo predslavensko podrijetlo, s primjesama elemenata slavenskog podrijetla. Elementi običaja, koji su se stjecajem povijesnih okolnosti susretali, bili su jedan s drugim kompatibilni, pa su se elementi različitog podrijetla mogli prilagoditi jedan drugome. Zanimljiva je u tom kontekstu i pojava dugih zaruka, koja je karakteristična za primorske Bunjevce. Duge zaruke pravilo su u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, a dosta je česta pojava i u jugoistočnim krajevima, što je razlog višekratnom posjećivanju i darivanju zaručnice u tom razdoblju. Kako se ovaj običaj vlaškim pomicanjima širio prema zapadu i sjeveru, prenosio se i u druge krajeve, u kojima, međutim, zaruke ne traju tako dugo, kao što je slučaj u istočnopanonskom prostoru, uključujući i podunavske Bunjevce. Zanimljivi su tragovi dugotrajnih zaruka ponegdje na putu njihova kasnijeg širenja sve do panonskih prostora (po Bosni i Slavoniji). Na prostoru koji nastavaju primorsko-lički Bunjevci, osim najnovijih potvrda na obroncima Senjskog bila, ta je pojava zasad poznata još samo u Ribniku u Lici.¹⁵

Ostale specifične pojave iz svadbenih običaja u primorskih Bunjevaca imaju gotovo isti širi prostorni razmještaj, s tom razlikom da za neke od njih ima ukupno manji broj potvrda na pojedinim područjima. Dužnost da nevjesta tijekom pira ljubi svatove i za to dobije uzdarje u novcu, potvrdio je samo Grgo Nekić iz Žuklja pod Senjskim bilom. Prigode u kojima nevjesta ljubi svatove, mogu biti različite i ponegdje ona to čini i po nekoliko puta tijekom svadbe u podunavskih Bunjevaca i u drugim krajevima. Razlika je što u pojedinim područjima na tom istom prostoru katkada izostaje uzdarje u novcu. Za ovu pojavu ima dosta potvrda na čitavom prostoru njezine zastupljenosti, koja je identična s rasprostranjenosti prethodno razmatrane pojave, s tom razlikom da je nešto učestalija duž Jadrana, od Istre prema krajnjem jugu. To je karakterističan običaj u svih vlaških skupina i u južnoj Albaniji.¹⁶

Također je Grgo Nekić iz Žuklja jedini potvrdio da su u prvoj polovici 20. stoljeća muški svatovi sjedili odvojeno od ženskih, ili u posebnim prostorijama ili, ako je bila samo jedna prostorija, za odvojenim stolovima. Mladenci su u tom slučaju sjedili među muškim svatovima. U podunavskih Bunjevaca ta je pojava potvrđena uglavnom u starijim izvorima uz rijetke novije potvrde. U drugim krajevima spominje se to pravilo sporadično u Srijemu, u Slavoniji u đakovačkom kraju, u bosanskoj Posavini, u Kreševu u srednjoj Bosni i u bosanskih Muslimana. U tiskanim izvorima za Dalmaciju podataka o tome ima samo u Fortisovu putopisu, a ispitivanja su potvrdila tu

¹⁵ M. ČERNELIĆ, 1997, 166.

¹⁶ M. ČERNELIĆ, 1997, 194-203.

pojavu u selu Jasenice u južnom Velebitskom podgorju. U jugoistočnim krajevima traga joj ima u Livanjskom polju, u Gornjoj i jugozapadnoj Hercegovini, u južnoj Crnoj Gori, u južnoj Albaniji i u sjevernoj Grčkoj u Grka i Vlaha.¹⁷ Ova je pojava nesumnjivo balkanskog podrijetla. Za nas je ona zanimljiva, jer joj ima traga u primorskih i podunavskih Bunjevaca, a sasvim sporadični – ali posebno vrijedni – podatci u Fortisa i novije potvrde u južnom Velebitskom podgorju, u Livanjskom polju i dalje prema jugoistoku upućuju na to da je odvojeno sjedenje muških i ženskih svatova moralo biti poznato Bunjevcima i na njihovu matičnom ishodišnom području.

I sljedećih nekoliko specifičnih pojava, koje su u primorskih Bunjevaca poznate samo nekolicini kazivača, također ima karakterističan prostorni razmještaj. Jure Lopac iz Jaruga potvrdio je da su jabuku s barjaka kum i mladenci morali pojesti u ponoć, kad je mlada skidala vjenčano ruho. Grgo Nekić iz Žuklja precizira da su mladenci nakon svođenja morali pojesti svaki polovicu jabuke, koju im je dala svekrva, za dobrobit u braku. U ostalim mjestima na obroncima Senjskog bila ova pojava nije potvrđena.¹⁸ Vrlo je sličan postupak s jabukom u Tavankutu u podunavskih Bunjevaca: svekrva donosi snahi jabuku i upozorava je da pazi kako će je rasjeći, jer nije dobar znak ako se jabuka ne rasječe po sredini. Potvrda o toj pojavi ima i drugdje u Primorju, Istri, Lici i na otoku Pašmanu, a na širem prostoru poznata je u Prigorju, istočnoj Slavoniji, bosanskoj Posavini i u zapadnoj Bosni, u Vlaha u sjeveroistočnoj i u jugoistočnoj Srbiji i po Makedoniji.¹⁹

Izdvojila bih još dva karakteristična vjerovanja vezana uz svatovsku povorku. Nije bilo poželjno da se dvije svatovske povorke susretnu, jer je ponekad došlo do tuče koju su izazvali pijani svatovi. Đura Biondić iz Liskovca donosi jedinstveno tumačenje, prema kojemu se dvije mladenke nisu smjele vidjeti jer će jedna od njih dviju umrijeti. Prema istoj kazivačici, nevjesta se u povorci nije smjela okretati, jer će joj sva djeca sličiti na nju. Grgo Nekić iz Žuklja donosi drugačije tumačenje *da more na porodu dite falično biti, da more se okrenit joj sasvin nevaljano*, a Marko Margeta iz istog mjesta zna za objašnjenje da se nevjesta ne smije okretati da se ne bi vratila u svoj dom.²⁰

Samo u mjestu Đurđin u okolici Subotice u podunavskih Bunjevaca potvrđeno je vjerovanje da je susret dviju nevjesta bio znak da će jedna od njih dviju umrijeti. U ličkih Bunjevaca samo se u Popovači u Pazarištima spominje da je nepoželjan susret dviju nevjesta, ali bez posebnog tumačenja. Susret dviju

¹⁷ M. ČERNELIĆ, 1997, 205-207.

¹⁸ D. BIRT et al., 2003.

¹⁹ M. ČERNELIĆ, 1997, 210-211.

²⁰ D. BIRT et al., 2003.

nevjesta nije poželjan na raznim stranama jugoistočne Europe. U pojedinim izvorima jasno se naglašava da nesreća zapravo znači smrt jedne od nevjesta, što je potvrđeno u Vlaha u sjevernoj Grčkoj, u zapadnoj Makedoniji, u trakijskih i maloazijskih Bugara, u sjeveroistočnoj Bosni i u požeškom kraju u Slavoniji. Na istim područjima ima nešto potvrda s drugačijim tumačenjima, uključujući i spomenuta tumačenja s područja Senjskog bila, nadalje ih ima u jugoistočnoj Srbiji, južnoj Crnoj Gori, u Boki kotorskoj, Konavlima i Dubrovačkom primorju, u Livanjskom polju, Sinjskoj krajini i na otoku Pašmanu. Zanimljiva je podudarnost jednoga od tumačenja iz Žuklja da se susret dviju svadbenih povorki izbjegava kako ne bi došlo do tuče i u drugim udaljenijim krajevima: u Dubrovačkom primorju, Konavlima i u jugozapadnoj Srbiji.

Spomenuto vjerovanje, zabilježeno u nekim selima pod Senjskim bilom o zabrani da se nevjesta okreće u povorci, poznato je među podunavskim Bunjevcima samo u selu Đurđin, s tumačenjem da nevjesta to ne treba činiti kako ne bi žalila za rodnim domom. Ta je pojava karakteristična za južne i jugoistočne krajeve sa sličnim ili drugačijim tumačenjima. Riječ je vrlo specifičnoj pojavi pa bi se ta podudarnost teško mogla držati tek pukom slučajnošću.²¹

Zaključna razmatranja

Sve razmatrane pojave, potvrđene u dijela primorsko-ličkih i podunavskih Bunjevaca, imaju zanimljiv karakterističan razmještaj po prostoru jugoistočne Europe. Prostorna zastupljenost pojedinih specifičnih elemenata iz bunjevačkih svadbenih običaja pokazuje da su se prožimanja slavenskog i starosjedilačkog kulturnog sloja odigravala u južnim prostorima jugoistočne Europe. Tako oblikovani kulturni elementi postupno su se stoljećima širili duž jadransko-dinarskog pojasa, u prvom redu zaslugom vlaških nomadskih pomicanja u tom pravcu. Krajnji jug dinarsko-jadranskog prostora (južna Dalmacija sa zaleđem, Boka kotorska, Crnogorsko primorje i dio njegova zaleđa) može se smatrati važnim za etnokulturno oblikovanje hrvatske skupine poznate pod nazivom Bunjevci. Pojedine specifične elemente iz svadbenih običaja, zajedničke svim bunjevačkim granama, nalazimo upravo na tim prostorima. Njihove izrazitije potvrde vode nas, nadalje, do vlaških područja u jugoistočnoj Europi, uključujući dijelom i ostale južnoslavenske narode koji tu obitavaju.

²¹ M. ČERNELIĆ, 1997, 219.

Sl. 4. Studentica etnologije Petra Kelemen u razgovoru s kazivačem Markom Margetom iz Žuklja, snimila Jasmina Jurković, lipanj 2003.

Druga etapa u njihovu kasnijem razvoju nastupa s migracijama uzrokovanim u prvom redu turskim prodiranjima, poradi kojih su se već na tim prostorima oblikovani kulturni elementi prenosili i u druge dijelove jugoistočne Europe, prema zapadu i sjeveru. Raspored specifičnih elemenata iz bunjevačkih svadbenih običaja upućuje i na te pravce njihova kasnijega širenja. Uslijed novih kulturnih preslojavanja pojavljuju se oni i u središnjim i sjevernim dijelovima Bosne, te u istočnom panonskom prostoru. Krajnje točke njihove pojavnosti upravo su područja koja nastavaju primorsko-lički na zapadu i podunavski Bunjevci na sjeveru. Iznimno se trag nekih od tih elemenata može pratiti sve do Istre.

Dakle, svi razmatrani elementi iz svadbenih običaja, uz brojne druge koji zasad još nisu potvrđeni u primorskih Bunjevaca, čine zajedničku baštinu svih raseljenih bunjevačkih grana, a tragova im ima i na njihovim mogućim ishodišnim prostorima. Njihov karakteristični prostorni razmještaj pokazuje da

su se procesi njihova oblikovanja odigrali na dinarsko-jadranskom graničnom pojasu, nešto južnije nego što se to dosad predmnijevalo, uključujući i prostor tzv. Crvene Hrvatske. Činjenica da su ti elementi ujedno zajednički i romanskom starosjedičkom kulturnom sloju, može biti pokazateljem višestrukih preslojavanja na prostoru jugoistočne Europe. Istodobno, njihov se karakteristični prostorni razmještaj ne može smatrati slučajnim i može biti polazištem za utvrđivanje etnogeneze Bunjevaca. Najnovije potvrde u dijela primorskih Bunjevaca još su jedan trag bliže razrješenju pitanja bunjevačke etnogeneze.

Etnološki pokazatelji daju nove indicije za utvrđivanje etnogeneze Bunjevaca. Pretpostavka o etnokulturnim procesima na prostorima nove moguće ishodišne bunjevačke pradomovine mogla bi se potkrijepiti interdisciplinarnim pristupom istraživanju ove problematike, u prvom redu povijesnim i lingvističkim, dodatnim argumentima.

Literatura

- Višeslav ARALICA, Gospodarstvo primorskih Bunjevaca, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 227-234.
- Vitomir BELAJ, Auf den Spuren einer "liburnischen" Alpwirtschaft, *Schriftenreihe des Landschaftsmuseums Schloss Trautenfels am Steiermärkischen Landesmuseum Joanneum*, 3, Trautenfels, 1986, 133-140.
- Danijela BIRT – Jasmina JURKOVIĆ – Petra KELEMEN, Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka na obroncima Senjskog bila, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003.
- Milana ČERNELIĆ, *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991.
- Milana ČERNELIĆ, *Odabrane pojave iz svadbenih običaja bunjevačkih Hrvata kao izvor za proučavanje njihove etnogeneze* (doktorska disertacija), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1997.
- Milana ČERNELIĆ, Tragovi bunjevačkih elemenata u svadbenim običajima Like i Primorja: svatovska čast kuma, *Etnološka tribina*, 22, Zagreb, 1999, 37-46.
- Milana ČERNELIĆ, Zadruga Rukavina - Jauci iz Smiljanskog polja kod Gospića, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999, 297-312.
- Milana ČERNELIĆ, Dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 199-216.

- Milana ČERNELIĆ, Prvi rezultati istraživanja tradicijske kulture primorskih Bunjevaca, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 325-328.
- Milana ČERNELIĆ, Svatovska čast kuma u okolici Novske u prostornom kontekstu, *Studia ethnologica Croatica*, 12/23, Zagreb, 2000 – 2001, 135-143.
- Marija FRIŠČIĆ, Teme iz materijalne i duhovne kulture primorskih Bunjevaca, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 235-240.
- Nevena ŠKRBIĆ, Pojedini elementi duhovne kulture primorskih Bunjevaca, *Senjski zbornik*, 27, Senj, 2000, 217-226.
- Nevena ŠKRBIĆ, Izvješće s istraživanja u selima pod Senjskim bilom i u zaleđu Sv. Jurja, *Senjski zbornik*, 28, Senj, 2001, 261-274.

INVESTIGATION OF TRADITIONAL HERITAGE, IDENTITY AND ETHNO-GENESIS OF COASTAL BUNJEVCI

Summary

In the article are presented the results of the research on the cultural heritage of coastal Bunjevci and also explained here are the meaning and the goals of the scientifically researched project *Identity and ethno-genesis of coastal Bunjevci*. The article is conceived to bring more results into understanding their cultural heritage, and on the other side to establish the ethno genesis processes in the development of the Bunjevci ethnic group through comparative analysis. The holistic approach to this problem of the Bunjevci people could be achieved through the combination of research into their traditional and contemporaneous cultures.

The research into their traditional farming and wedding customs already undertaken give some reason to presume that their cultural heritage was developed in an ancient layer on the south-east Adriatic-Dinaric border zone which leads all the way to the border between Montenegro and Albania. This zone also included the territory, which was described as 'Red Croatia' from Byzantine sources of the 11th and 12th centuries.

The author of this article considered a total area, where specific elements of wedding customs, confirmed through research held on the hillsides of the Senj ridge were spread: the wedding honour of best man; specific details about the engagement and engagement period; bride's duty to kiss the wedding guests who would then give her gifts of money; the separate sitting of male and female wedding guests; the duty of bride and bridegroom to eat a halved apple together; and specific beliefs connected to the wedding procession.

All these events and customs were found among the Bunjevci people in the coastal-Lika region as well as in the Danube region and they have characteristically spread into

southeast Europe. The presence of specific elements among Bunjevci wedding customs in different regions show that the conglomeration of Slavic and native inhabitants took place in southeast Europe. In this way formulated cultural elements were gradually spread over the centuries along the Adriatic-Dinaric belt. This was possible because of Vlach nomadic migrations in that direction. The most southern part of the Adriatic-Dinaric zone (south Dalmatia and its hinterland, Boka Kotorska Bay, the coast of Montenegro and a part of its hinterland) could be considered as very important for the ethnic-cultural formation of the Croatian group known as Bunjevci. Some specific elements of wedding customs, which are common to all the Bunjevci peoples, can be found in this area.

The second phase of their development happened during migrations caused by Ottoman invasions. Already formulated cultural elements were transferred to other parts of east Europe, to the west and the north. This can be confirmed by the presence of specific elements of the Bunjevci wedding customs. They can be found in the middle and northern parts of Bosnia and the east Pannonian areas. The furthest points where those elements can be found are the zones are in the west where the coastal-Lika Bunjevci live and on the north where live the Danube Bunjevci. Some traces of these elements can even be followed all the way to Istria.

All these considered elements of wedding customs make a common heritage for all the relocated Bunjevci peoples, but they can also be traced back even to their original area. Their characteristic spread shows that their formulating processes took place on the Adriatic-Dinaric border belt, a little more to the south than initially believed, as it even includes the Red Croatia zone. A characteristic spread can be a starting point to establish the Bunjevci ethno-genesis. The new conclusions made from a part of the coastal Bunjevci are one more step closer to resolving the question of Bunjevci ethno-genesis.

DIE UNTERSUCHUNG DES KULTURERBES, DER IDENTITÄT UND DER ETHNOGENESE DER KÜSTENLÄNDISCHEN BUNJEVACER

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden die Resultate der Untersuchung des kulturellen Erbes der küstenländischen Bunjevacer dargestellt. Es werden auch die Ziele und die Bedeutung des wissenschaftlichen und Untersuchungsprojektes, sowie die Identität und die Ethnogenese der küstenländischen Bunjevacer erörtert.

Die Autorin bemüht sich einerseits besserer Kenntnis ihres Kulturerbes beizutragen, andererseits die ethnogenetischen Prozesse der Entstehung der Bunjevacer als einer ethnischen Gruppe zu bestimmen.

Nach bisherigen Untersuchungen der traditionellen Viehzucht und der Hochzeitssitten entstand die Voraussetzung von der Erstreckung des kulturellen Erbes der Bunjevacer von dem südöstlichen Grenzgürtel des Adriatischen Meeres und des Dinara-Gebirges aus bis zur Grenze von Montenegro und Albanien, mit Einschließung des Raumes, den die byzantinischen Quellen als Rotes Croatia (Crvena Hrvatska) genannt hatten.

Die Autorin analysiert Elemente der Hochzeitssitten der Einwohner von Senjsko Bilo, und bemerkt, dass die in Betracht ziehenden Erscheinungen eine interessante räumliche Verteilung auf dem Gebiet des südöstlichen Europas darstellen. Die formierten Kulturelemente erbreiteten sich allmählich längs des Gürtels des Adriatischen Meeres und des Dinara-Gebirges (hauptsächlich wegen des Ziehens der nomadischen Wallachen).

Die Gruppe der Bunjevacer formierte sich am Endsüden des Raumes der Adria und des Dinara-Gebirges. Einige spezifische Elemente der allen Zweigen der Bunjevacer gemeinsamen Hochzeitssitten können wir gerade auf diesem Gebiet finden.

Die zweite Etappe entstand mit den durch türkische Durchbrüche verursachten Migrationen, und diese uebertrugen die formierten Kulturelemente in andere Teile Europas. Die Endpunkte ihrer Erscheinung sind die mit den küstenländischen Bunjevacer bevölkerten Gebiete, aber die Spur von dieser Bunjevacer ist auch in Istrien zu finden.

Die analysierte charakteristische räumliche Verteilung könnte als Anfangspunkt zur Bestimmung der Ethnogenese dieser ethnischen Gruppe dienen.